

УДК 343.1

ПРОБЛЕМА ЗАОЧНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**Маланчук П.М., Голодна А.С.**Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

У статті розглядаються теоретичні засади застосування інституту заочного провадження у кримінальному судочинстві України. Визначено співвідношення положень національного законодавства в частині заочного провадження з європейськими вимогами щодо справедливого судового процесу. Проаналізовано підходи до розуміння досліджуваного кримінального процесуального інституту. Також розкрито сутність ознак, що характеризують інститут заочного кримінального судочинства. Проаналізовано досвід зарубіжних країн та можливість наближення українського законодавства до норм Європейської конвенції з прав людини.

Ключові слова: заочне провадження, кримінальний процес, процесуальна форма, права потерпілого, конвенція, справедливий суд, принципи.

Постановка проблеми. Фундаментальні зміни в юридично-правових умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України, увага всієї владної вертикалі до проблем реформування судочинства, прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» створили всі умови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі її демократизації та гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством.

Сучасне кримінально-процесуальне законодавство в останні роки зазнало суттєвих змін, які

були спрямовані на реалізацію вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема це стосується забезпечення прав учасників кримінального судочинства, розширення змагальності сторін, прав потерпілого усунення обвинувального ухилу в діяльності суду. Разом із тим необхідно визнати, що існуюча система кримінального судочинства України не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, не забезпечує в повній мірі ефективного захисту громадян суспільства та держави від злочинних посягань. У судовій практиці непоодинокі випадки, коли законодавчі акти України стосовно прав особи на судовий захист і прин-

цип презумпції невинуватості покладені в основу кримінально-процесуального законодавства України вступають у протиріччя і суб'єктивні обставини кримінальної справи не дають змогу винести справедливий вирок засудити злочинця, захистити права потерпілого. Вирішенню цієї проблеми сприяє активна позиція суду в частині засування прогресивних процесуальних форм, зокрема заочного провадження.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена тим, що застосування досліджуваного кримінального процесуального інституту є надзвичайно дискусійним серед як учених-правників, так і юристів-практиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема заочного кримінального судочинства тією чи іншою мірою вивчалася численними вітчизняними та зарубіжними вченими-процесуалістами, зокрема такими як Д. Т. Арабулі, Н. В. Маслікова, Г. В. Матвієвська, Т. С. Тукієв, Р. Г. Песцов. Цю ж проблему розглядали українські науковці В. Т. Малярєнко, С. А. Головатий, В. В. Онопеко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні в Україні існує велика кількість кримінальних проваджень, в яких обвинувачені переходять за кордоном і перспективи вирішення завдань кримінального провадження в цих випадках стають примарними. Суд не має можливостей захистити права потерпілих, а обвинувачені мають реальну можливість уникнути кримінальної відповідальності. Особливо гостро це питання постає у випадку, коли у відношенні особи, яка вчинила злочин на території України, та яка переходить на території іноземної держави, з тих чи інших причин неможливо реалізувати міжнародне співробітництво з метою кримінального переслідування такої особи. В даному випадку питання, які вирішує заочне кримінальне провадження, стають концептуально важливими.

А саме тому необхідно оцінити і дослідити зміни, внесені в процесуальне законодавство в аспекті їх соціального значення та правової ролі в системі кримінального провадження.

Мета статті. Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз наявних у доктрині кримінального процесуального права різних думок на розуміння поняття інституту заочного кримінального судочинства, а також визначення його характерних ознак, які дають змогу відрізнити це правове явище від суміжних категорій.

Виклад основного матеріалу. Невипадково, що однією з фундаментальних ознак правової держави вважається наявність системи ефективних юридичних засобів реалізації й захисту прав особи, котрі гарантують правову захищеність людини й громадянина. У зв'язку з цим певну стурбованість як у колах учених-правознавців, так і серед широких верств громадськості викликає проблема боротьби зі злочинністю та пов'язана з цим процесуальна діяльність державних органів [3, с. 1].

Метою запровадження заочного розгляду є можливість отримати підстави для повернення в Україну із закордонних рахунків коштів, отриманих злочинним шляхом. Адже процедура їх повернення складна, а головне – можлива лише

за умови, передбаченої Конвенцією про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990 року), – наявності вироку суду. Раніше без обвинуваченого винести присуд було неможливо, тепер ситуація має змінитися.

Скорочення строків і спрощення кримінального провадження – одна з основних тенденцій розвитку кримінального процесуального права західних держав, що сформувалася внаслідок зростання кількості кримінальних проваджень, які надходять у суди, та незручностей, що виникають через тривалість розглядів. У цьому випадку віддамо належне й розробникам вітчизняного Кримінального процесуального кодексу, які доклали максимум зусиль для забезпечення швидкого та ефективного провадження, як-от: скорочення строків розслідування та судового провадження, матеріальних витрат на такі процеси, заощадження людських ресурсів тощо.

Вважається, що запровадження інституту спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень уже давно стало необхідністю в умовах наближення українського кримінального процесуального законодавства до норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Адже, як свідчить світова практика, заочне провадження застосовується в окремих країнах – членах Ради Європи та СНД. При цьому такий вид провадження спрямований на реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності за скоєний злочин.

Серед українських юристів немає єдиного погляду на доцільність включення в український кримінальний процес норм, які дають підстави для прийняття судом рішення про розгляд кримінальної справи за відсутності обвинуваченого. Найбільшим прибічником практичного використання інституту заочного провадження є В. Т. Малярєнко, який повно і глибоко обґрунтовує необхідність використання в Україні такої процесуальної форми судового розгляду по кримінальних справах як заочне провадження, наголошує на значному процесуальному та юридично-правовому потенціалі даної форми розгляду кримінальних справ в українських судах, обґрунтовує його правову легітимність з погляду норм міжнародного права, прав людини та громадянина, закріплених у відповідних документах [4, с. 8].

Інші фахівці, зокрема С. П. Головатий та В. В. Онопенко вважають, що включення в кодекс положень про заочне провадження порушує права людини, порушує принцип змагальності сторін, знижує активність суду у процесі розгляду кримінальної справи [5].

З метою реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності за скоєний злочин заочне кримінальне провадження є інститутом, який існує у кримінальному процесі багатьох країн Європи. Як приклад можна навести Францію, Італію, Нідерланди, Швейцарію.

Європейський суд з прав людини допускає можливість проведення заочного кримінального провадження, якщо будуть забезпечені права та свободи, встановлені конвенційними нормами. Зокрема, в рішенні «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії» ЄСПЛ зазначив: якщо судові за-

сідання відбувається за відсутності підсудного, це не є само по собі порушенням ст.6 конвенції. При цьому відмова в доступі до правосуддя має місце, коли особа, засуджена заочно, не може домогтися ухвалення нового судового рішення щодо обґрунтованості обвинувачення з фактичних та юридичних підстав після того, як воно було реалізовано, якщо не було встановлено, що ця особа відмовилася від права на захист і на явку до суду.

Існування процедури заочного кримінального провадження не викликає заперечень за умови, що при цьому дотримуються гарантії, які забезпечують права особи, закріплені конвенцією (рішення у справах «Шомоді проти Італії» та «Медениця проти Швейцарії»). Зокрема, у справі «Медениця проти Швейцарії» йдеться про оскарження постанови суду Женеви від 26.05.89, якою суд присяжних визнав заявника винним за ст. ст. 300 і 302 кримінального кодексу Швейцарії (підроблення документів, шахрайство) заочно та призначив йому покарання у вигляді 4 років позбавлення волі.

При цьому Євросуд неодноразово відзначав, що застосування інституту заочного розгляду, який забезпечує слухання кримінальної справи в розумний строк, можливе за умов виконання низки рекомендацій.

Насамперед такий інститут має використовуватися здебільшого лише щодо справ про злочин невеликої тяжкості (проступки).

Водночас у КПК застосування інституту здебільшого передбачено для тяжких та особливо тяжких злочинів, насамперед проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційних злочинів (ч. 2 ст. 2971 кодексу), що не повною мірою відповідає рекомендаціям [1].

Також має бути гарантоване право обвинуваченого на справедливий судовий розгляд, що включає:

- право бути присутніми при розгляді справи;
- право виробити лінію захисту;
- право бути вислуханим;
- право оскаржити заочний вирок [2].

Проаналізувавши думки вчених, можна сформулювати основні підстави заочного засудження:

1) наявність виняткових причин, за якими у кожному конкретному випадку органи ухвалюють рішення щодо застосування заочного порядку судового розгляду;

2) ухилення підсудного від явки до суду;

3) факту перебування підсудного за межами держави.

Також від характеру причин заочного розгляду він може бути двох видів: за клопотанням підсудного і з ініціативи правоохоронних органів.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши наявні у доктрині кримінального процесуального права різні думки на розуміння поняття інституту заочного кримінального судочинства, а також визначивши його характерні ознаки, які дають змогу відрізнити це правове явище від суміжних категорій, можна дійти до певних висновків та визначити переваги та недоліки заочного провадження.

До головних переваг можна віднести:

- дозволяє забезпечити реалізацію права потерпілого на доступ до правосуддя;
- розгляд у розумний строк;
- ефективна альтернатива по злочинах невеликої тяжкості;
- розкриває принцип справедливості у кримінальному судочинстві;

До недоліків слід віднести:

- неможливість допитати обвинуваченого, об'єктивно оцінити його особистість;
- складний порядок сповіщення про час і місце проведення судового засідання;
- неоднозначне ставлення юридичної науки до заочних вироків;
- після оголошення заочного вироку виникають труднощі з його виконанням.

Разом із тим на нашу думку фундаментальною засадою повноцінного використання інституту заочного кримінального процесу в українському судочинстві повинна стати ідея компромісу між прагненням покарання кожного, хто вчинив злочин і необхідністю суворого дотримання норм і принципів кримінального процесуального законодавства при здійсненні правосуддя в заочній формі.

Підводячи підсумок аналізу введення в кримінальний процесуальний кодекс України інституту заочного кримінального провадження, варто зазначити, що цей інститут не тільки узгоджується з загальними засадами кримінального провадження, а ще і не є новелою в кримінальному процесі.

Враховуючи те, що критики КПК 2012 року порівнюють його з КПК 1960 року, стверджуючи про більшу демократичність останнього, слід нагадати про існування в старому КПК статті 262, яка надавала можливість суду проводити заочне кримінальне провадження, правда не називаючи його заочним.

Парадоксальним є ж насправді той факт, що заочне кримінальне провадження за кодексом 1960 року, із значно звуженим обсягом прав обвинуваченого, порівняно із заочним провадженням за кодексом 2012, не те що не визивало ніякої дискусії в суспільстві – про його існування в той час взагалі ніхто не згадував.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – С. : ТОВ «ВВП Нотіс», 2015 – 308 с.
2. Конвенція про захист прав людини та основних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Маланчук П. М. Юридичний механізм. Реалізації права на захист у кримінальному процесі: проблеми і практика / П. М. Маланчук. – 2004. – 11 с.
4. Маляренко В.Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві / В. Т. Маляренко // Право України. – 2004. – № 9. – С. 3-12.
5. Онопенко В. В. Гарантії правосуддя в контексті норм міжнародного права / В. В. Онопенко // Юридична газета. – 20.08.2003. – № 3 (3). – С. 13-17.

Маланчук П.М., Голодна А.С.

Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

ПРОБЛЕМА ЗАОЧНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические основы применения института заочного судопроизводства в уголовном процессе Украины. Определено соотношение положений национального законодательства в части заочного судопроизводства с европейскими требованиями справедливого судебного процесса. Проанализированы подходы к пониманию исследуемого уголовного процессуального института. Также раскрыта сущность признаков, характеризующих институт заочного уголовного судопроизводства. Проанализирован опыт зарубежных стран и возможность приближения украинского законодательства к нормам Европейской конвенции по правам человека.

Ключевые слова: заочное производство, уголовный процесс, процессуальная форма, права потерпевшего, конвенция, справедливый суд, принципы.

Malanchuk P.M., Holodna A.S.

Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University

THE PROBLEM OF CORRESPONDENCE HEARING OF CASE IN UKRAINIAN LEGISLATION OF CRIMINAL PROCEDURE

Summary

The article discusses the theoretical basis for the use of the Institute of correspondence hearing of case in Ukrainian legislation. The conformity of positions of the national legislation regarding of court hearing of case with the European requirements concerning fair litigation. Analyzed approaches to the understanding of criminal procedure of the test institute. Analyzed the Institute of correspondence hearing of case at all. Discussing the experience of foreign countries and the possibility of approximation of Ukrainian legislation to the norms of the European Convention on Human Rights.

Keywords: correspondence hearing of case, criminal procedure, procedural form, victim's rights, convention, fair trial, principles.